

سرشناسه:	سلیمانی، جواد
عنوان و نام پدیدآور:	فلسفه تاریخ / جواد سلیمانی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری:	۲۸۰ ص.
فرمت:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ، ۱۷۱.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۶۷۵-۴
وضعیت فهرست‌ریزی:	فهرست‌ریزی شده
موضوع:	فلسفه
رده بندی کنگره:	۱۳۹۲ - ۸ - ۱۶۰ D
رده بندی دیویی:	۹۰۱
شماره کتابشناسی ملی:	۳۱۱۷۱۱۶

فلسفه تاریخ

www.ketab.ir

جواد سلیمانی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی

فلسفه تاریخ

مؤلف: جواد سلیمانی

چاپ اول: ۱۳۹۲ ش / ۱۴۳۴ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)

● چاپ: زلال کوثر ● قیمت: ۹۲۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهید، خیابان ملا محمد عری (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵۱-۷۸۳۹۳۰۵۹
- قم، بلوار مجاهدین، سواره‌لار، تلفکس: ۰۲۵۱-۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵۱-۲۱۳۳۱۴۶
- تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال شیرازی، قدس، نیش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۰۳. تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰
- مشهد، خیابان امام رضا (ع)، خیابان دانش شرقی، بین دانش ۱۵ و ۱۷. تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

WWW.KEPAB.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید اثر یاری رساندند.

- آماده‌سازی: سید کاظم عمادی مجد ● صفحه‌آرایی: سید محسن عمادی مجد ● ناظر فنی: سید مهدی عمادی مجد
- ویراستاری: حسین عبد‌اللهی ● طراحی گرافیک: مسعود مهدوی ● ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- نمونه‌خوانی: رحمت عابدی ● کنترل نهایی: سید مهدی عمادی مجد ● ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورد که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که تمام دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند، و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی و تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید.

بالندگی مراکز آموزشی، در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. هم‌چنین بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها موجب حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی است.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعه المصطفی ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب آموزشی را سرلوحه تلاش‌های خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ» با تقدیر و تشکر از مؤلف محترم و تمام عزیزانی که در تولید این اثر، همکاری و همفکری کرده‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

www.ketab.ir

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌منتها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساختند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافت‌مند و فخیم دانسته و از باب تا محراب کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولو العلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دستیابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندانه بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی و یا کوتاه فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و

سربلندی مادی و معنوی باشند، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره‌نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه متری «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی (مدظله)، در صحنه حاضر شده و بر خطورت و فوریت حرکت فراگیر و بی‌وقفه همه توان‌مندها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌فزا در این خصوص، تأکید ورزیده و پیشرفت این عرصه را راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی (ص) العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی (ص) و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت (ع) جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ص) نیز که مهمترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی (ص) است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن

افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی به ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی علیه السلام را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر جواد سلیمانی و برای دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته تاریخ و تاریخ تشیع تهیه و تدوین شده‌است، درچارچوب همین اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تدوین و برای استفاده خوانندگان محترم تقدیم شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی علیه السلام و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و شکر نماییم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و مباحث دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نماییم.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی علیه السلام

فهرست

۱۷	مقدمه مؤلف
	بخش نخست: مباحث مقدماتی
۲۳	درس ۱ و ۲: مباحث مقدماتی
۲۳	تعریف علم تاریخ
۲۶	انواع پژوهش در تاریخ
۲۶	۱. تاریخ نقلی
۲۹	۲. تاریخ تحلیلی
۳۱	۳. فلسفه علم تاریخ (formal philosophy of history)
۳۲	۴. فلسفه نظری تاریخ (speculative philosophy of history)
۳۵	تمایز فلسفه علم تاریخ با فلسفه نظری تاریخ
۳۶	محورهای تاریخ‌نگاری نقلی و تحلیلی
۳۶	۱. تاریخ کتبی و شفاهی
۳۷	۲. تاریخ سیاسی
۳۷	۳. تاریخ اجتماعی
۳۸	۴. تاریخ ترکیبی
۳۹	۵. تاریخ فرهنگ و تمدن
۴۰	۶. سیره‌نگاری
۴۰	۷. تاریخ عمومی و تقویمی
۴۱	۸. نسب‌نگاری

۹. تاریخ‌نگاری محلی ۴۱
- معرفی چند اثر در فلسفه تاریخ ۴۲
۱. فلسفه تاریخ ۴۲
۲. تاریخ در ترازو ۴۲
۳. مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ ۴۳
۴. تاریخ چیست ۴۳
۵. سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن ۴۳
۶. آثار استاد شهید مطهری ۴۸
۷. جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن ۴۹
۸. قرآن و سنن الهی در اجتماع بشر ۵۰

بخش دوم: فلسفه علم تاریخ

- درس ۳ و ۴: علمت تاریخ ۵۵
- تمایز علمیت و عینیت تاریخ ۵۵
- معانی علم ۵۵
۱. مطلق آگاهی (knowledge) ۵۶
۲. رشته علمی (discipline) ۵۶
۳. رشته علمی تجربی (science) ۵۶
- شرایط رشته علمی (discipline) بودن ۵۷
۱. داشتن موضوع بحث واحد ۵۷
۲. وحدت روش تحقیق ۵۷
۳. وجود نظم و انضباط درونی ۵۸
- آیا تاریخ، یک «رشته علمی» است؟ ۵۹
۱. تبیین علی و معلولی در علوم تجربی ۶۰
۲. تبیین علی ویژه تاریخ ۶۱
- نقد و بررسی ادله منکران علمیت تاریخ ۶۵
۱. دلیل اول ۶۶
۲. دلیل دوم ۶۸
۳. دلیل سوم ۷۰
۴. دلیل چهارم ۷۲
۵. دلیل پنجم ۷۴

۷۵	۶. دلیل ششم
۷۶	۷. دلیل هفتم
۸۵	درس ۵ و ۶: عینیت تاریخ
۸۵	مقصود از عینیت تاریخ
۸۶	ارزیابی حقیقت‌نمایی تاریخ
۹۵	موانع نیل به عینیت مطلق
۹۵	۱. ذهن‌گرایی
۹۶	۲. تکیه ناروا بر ارزش‌ها
۹۷	۳. کشف علت
۹۹	۴. تاریخ‌نگاری دریاری
۱۰۰	۵. بیم ملامت‌گران
۱۰۰	تاریخ و ارزش‌ها
۱۰۵	پیش‌بینی در تاریخ
۱۰۵	۱. تمایز پیش‌بینی و پیش‌گویی
۱۰۶	۲. پیش‌بینی و پیش‌گویی در علوم تجربی
۱۰۷	۳. طرح دیدگاه‌ها در باره پیش‌بینی در تاریخ
۱۰۹	۴. نقد و بررسی دیدگاه‌ها درباره پیش‌بینی در تاریخ
	بخش سوم: فلسفه نظری تاریخ
۱۱۹	درس ۷ و ۸: قانونمندی تاریخ از منظر عقل
۱۲۰	مفهوم قانون
۱۲۱	انواع قانون
۱۲۱	۱. انواع قانون حقیقی
۱۲۳	۲. شروط لازم برای قانون حقیقی
۱۲۴	مفاهیم تصادف
۱۲۵	۱. از بین رفتن علت ناقصه یا شرط پنهان
۱۲۵	۲. برخورد دو سلسله از علت‌ها و معلول‌های مستقل
۱۲۵	۳. تحقق امر غیر مقصود
۱۲۶	۴. مقصود نبودن از سوی فاعل قریب
۱۲۷	۵. انتساب به یک علت جزئی غیر مترقبه
۱۲۷	۶. بطلان اصل علیت

۱۲۸	عدم ملازمه میان قانونمندی تاریخ و اصالت فلسفی آن
۱۲۹	پیامدهای انکار قانون مشترک در جامعه و تاریخ
۱۳۰	نظریه‌ها در باب قانونمندی یا تصادفی بودن تاریخ
۱۳۰	۱. نظریه نخست
۱۳۰	الف) دلیل اول
۱۳۵	ب) دلیل دوم
۱۳۷	ج) دلیل سوم
۱۳۸	۲. نظریه دوم
۱۳۸	۳. نظریه سوم
۱۳۹	بررسی نظریات
۱۴۳	درس ۹ و ۱۰: قانونمندی تاریخ از منظر وحی
۱۴۳	دلایل قانونمندی تاریخ در قرآن
۱۴۴	۱. آیات سنت
۱۴۷	۲. آیات عبرت
۱۴۹	۳. آیات «سیر در زمین»
۱۵۱	۴. آیات نشانه بودن سرگذشت اقوام
۱۵۴	قوانین تاریخی و آزادی انسان
۱۵۴	۱. نظریات در باب نقش انسان در ساختن تاریخ
۱۵۴	الف) نظریه جبرگرایانه
۱۶۰	ب) نظریه آزادی محدود و کنترل شده
۱۶۰	ج) نظریه اختیارگرایانه
۱۶۳	۲. نقد نظریه نخست و دوم
۱۶۴	۳. آزادی انسان در تاریخ از منظر قرآن
۱۶۴	الف) انتخاب مسیر هدایت و گمراهی
۱۶۵	ب) استفاده از بصیرت و آگاهی خویش
۱۶۶	ج) انتخاب هدف و روش زندگی
۱۶۷	د) آزادی گروه‌ها و امت‌ها در حرکت خویش
۱۶۹	ه) کارنامه ویژه هر امت در قیامت
۱۶۹	و) استقلال انسان در برابر جامعه و تاریخ
۱۷۵	درس ۱۱ و ۱۲: عوامل محرک تاریخ
۱۷۵	مفهوم عوامل محرک تاریخ

۱۷۷	طرح دیدگاه‌ها.....
۱۷۷	۱. دیدگاه مکاتب بشری.....
۱۷۸	الف) تباهی قدرت.....
۱۷۹	ب) عامل عصیت.....
۱۷۹	ج) مبارزه جناح‌های مرتجع و پیشرو.....
۱۸۰	د) عامل هجوم و دفاع.....
۱۸۱	هـ) جغرافیاگرایی.....
۱۸۱	و) عنصر زور و عوامل سیاسی.....
۱۸۱	ز) تکامل ابزار تولید.....
۱۸۲	ح) انباشت علم و دانش.....
۱۸۳	ط) قهرمانان و شخصیت‌ها.....
۱۸۴	ی) وحی و نبوت.....
۱۸۶	ک) اراده الهی.....
۱۸۸	۲. دیدگاه اسلام.....
۱۹۵	درس ۱۳ و ۱۴: سنت‌های الهی در ربی (۱).....
۱۹۵	مقصود از سنت‌های الهی در تاریخ.....
۱۹۶	فایده شناخت سنت‌های الهی حاکم بر تاریخ.....
۱۹۷	انواع سنت‌های الهی.....
۱۹۸	سنت‌های عام الهی حاکم بر تاریخ.....
۱۹۸	الف) سنت هدایت توسط پیامبران.....
۲۰۱	ب) سنت تنگی و رنج برای پذیرش حق.....
۲۰۴	ج) سنت ابتلا.....
۲۰۷	د) سنت اجل جامعه‌ها.....
۲۰۹	هـ) سنت تقدیر معیشت.....
۲۱۳	و) سنت تفاوت‌ها.....
۲۱۴	ز) سنت تأثیر زیربنایی انسان در تغییرات اجتماعی.....
۲۱۶	ح) سنت امداد.....
۲۱۸	ط) سنت بقای امور مفید برای مردم.....
۲۱۹	ی) سنت مبارزه ملأ و مترفان (خوش‌گذرانان) با پیامبران.....
۲۲۳	ک) سنت امهال.....

درس ۱۵ و ۱۶: سنت‌های الهی در تاریخ (۲).....	۲۳۱
سنت‌های خاص الهی حاکم بر حرکت تاریخ.....	۲۳۱
۱. سنت‌های مخصوص اهل حق.....	۲۳۱
الف) سنت ازدیاد نعمت در پرتو شکر.....	۲۳۱
ب) سنت هدایت گام‌به‌گام.....	۲۳۴
ج) سنت تأثیر ایمان و عمل صالح در رفاه اجتماعی.....	۲۳۷
د) سنت تحبیب و تزئین ایمان و کراهت کفر.....	۲۳۹
ه) سنت غلبه مؤمنان بر کافران.....	۲۴۰
و) سنت فروپاشی اقتدار جوامع در اثر طرد پیامبران.....	۲۴۶
۲. سنت‌های مخصوص اهل باطل.....	۲۴۸
الف) سنت گمراهی گام‌به‌گام.....	۲۴۸
ب) سنت زین اعمال.....	۲۵۱
ج) سنت شناسایی دشمنان.....	۲۵۶
د) سنت تسلط مغرمان و متفان.....	۲۵۸
ه) سنت املا یا استدلال.....	۲۶۰
و) سنت عذاب استیصال.....	۲۶۴
کتاب‌نامه.....	۲۷۵